

Antropologerna och de utställda vildarna – ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby”

Patricia Lorenzoni, doktorand i idé- och lärdomshistoria

Vad betyder ett namn?

Egentligen letade jag efter något helt annat när jag snubblade över den lilla notisen. Den var införd i en brittisk antropologisk tidskrift från 1888 och handlade om något som var vanliga och populära spektakel vid den här tiden, både i folkliga och vetenskapliga sammanhang: uppvisandet av det man kallade för ”vildar”.

En vild kunde vara mycket. Han eller hon kunde komma från Fiji, Kongo eller Grönland. Vilden kunde visas upp inför publik på en av tidens stora världsutställningar, som del i en cirkusshow eller på zoo. Eller för de allvarliga herrar som förde vetenskapen om människan framåt. I just det här fallet hade det brittiska antropologiska institutet, bildat 1871, fått en visning av tre australier som förts från sitt land av en viss R. A. Cunningham fem år tidigare. Visningen innehöll i sammanhanget vanliga moment: australierna sjöng ”infödningssånger”, demonstrerade bumerangteknik samt sin oförmåga att räkna. Det sistnämnda var regel när man hade att göra med människor vars språk hade ett annat förhållnings-sätt till mängd än europeiska språk. Avsaknaden av numeriska räkneord sågs som bevis på vildarnas låga utvecklingsnivå.

Ett annat självklart inslag var att de fick visa upp sina kroppar, mer eller mindre avklädda. Deras ärr och hudfärg (ljusare än i hemlandet får vi veta, på grund av upprepade påtvingade tvagningar) tillhör det som kommenteras mer utförligt i notisen.

Dessa tre, som visades upp på detta sätt, var beresta människor. Förmodligen hade de sett betydligt mer av världen än många av herrarna i rummet. Enligt notisen hade de rest från USA i väst till Moskva i öst, visats upp för folk och undersökts av flera antropologiska sällskap.

Notisen var fåordig, men det tycktes finnas så mycket mer mellan de fatiga raderna, så mycket som förpassats till tystnaden. Det var framför allt två uppgifter som ingav den känslan. Den ena var att Cunningham sades ha fört med sig dessa och ”åtskilliga andra” från Australien, och dessutom under ”stora svårigheter”. Svårigheterna måste ha fortsatt, för alla de ”åtskilliga andra” hade på fem år hunnit avlida. Men de tre som var kvar hade getts namn, döpts till ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby”. Nästan som om de vore djur som ges namn av sina herrar. Som för att ytterligare markera det konstlade med namnen var de satta inom citationstecken. Citations-tecknen hade gjorts till en del av namnen, som om man omöjligt kunde tänka sig ”Jenny” som en Jenny.

Mer får vi inte veta. Detta är den information som antogs intressant för tidskriftens dåvarande läsare. Själv satt jag ett drygt sekel senare med mina frågor. Vad hette de egentligen? Var de släkt med varandra? Hade de rest frivilligt från Australien? Hur upplevde de sin märkliga situation som utställningsvildar, som några som antogs utgöra länken mellan människa och djurrike, som någonting som balanserade på själva gränsen till det mänskliga? Hur såg de på dessa allvarliga vita herrar som tog sin egen överlägsenhet så för given?

Kanske var det just det att de hade getts namn, att jag fick känna dem som ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby”, som medverkade till att väcka frågorna. De tycktes balansera på mer än en gräns. Samtidigt som namnen gör dem till individer, får en att undra över sådant som släktskap och över hur gammal ”Little Toby” var, visades de upp som representanter för den stumma gruppen ”vildar”. Stumma, för att ingen brydde sig om att ställa några frågor direkt till dem, ta reda på vilka de var som individer och vad de tyckte och tänkte.

Öga mot öga med den levande förfadern

Två aningen obehagliga ord följer denna text: *civiliserade* och *vildar*. Jag skulle kunna skriva dem inom citationstecken, men skulle inte det bli lika konstlat som ”Billys”, ”Jennys” och ”Little Tobys” namn? Låt oss istället se dem som tomma kategorier, som ord utan annat innehåll än det tolkaren ger. Utan annat innehåll än de *behov* som den som skapar en vetenskap om vilt och civiliserat ger uttryck för.

För vad är den vilda människan annat än den civiliserade människans försök att förstå sig själv? Hon är allt det den civiliserade människan inte

tycker sig vara. Den vilde som under 1800-talet var föremål för mängder av vetenskapliga teorier handlade inte om Australien eller Kongo eller Grönland. Istället var hon någon som hjälpte den civiliserade människan att förstå sig själv på det sätt hon *ville* förstå sig själv. Vilden var central för det europeiska självförtroendet i tider av militär expansion. Antropologen behöver inte ha varit erövrare (även om vissa antropologer vid den här tiden var det), men antropologens vilde är oupplösligt förbunden med erövring och våld.

Ett sätt på vilket den civiliserade människan ville förstå sig själv var som *samtida*, gärna med ena foten in i framtiden. Därför kunde inte vilden vara samtida. Under 1800-talet var man i Europa oerhört upptagen med tidskalor. Världens utveckling tänktes följa vissa gemensamma linjer. Samma slags utvecklingslinjer och utvecklingstråd som tecknades inom biologin tänkte man sig kunna göra över kulturer, folk och samhällen. Samhällen delades in i olika stadier som tänktes följa på varandra. Medan européén befann sig i utvecklingens topp placerades andra på tidigare utvecklingsstadier. Och mest primitiv var vilden. Hon som helt ansågs sakna civilisation fick representera människans barndom, hon beskrevs av 1800-talets antropologer som en ”levande förfader”, antropologin som ”ett studium av det förflutna”. Man spekulerade i hur det kom sig att alla andra folk, utom européerna (läs: de europeiska männen), stannat i tidigare utvecklingsstadier. Som om ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby” suttit på avbytarbänk och tittat på medan John, Charles och Edward sprängde mållinjen mot framtiden.

Hur kan någon som finns i vår samtid vara förfluten, är inte det en motsägelse? Varför hör vi fortfarande idag om att vissa länder befinner sig på medeltidsnivå? Vems medeltid? Genom att studera ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby” antog antropologerna att de studerade sin egen förhistoria. Och så kom de att förstå sig själva.

Och kanske är det därför ”Billy” och antropologen aldrig möts, därför som den antropolog som studerar ”Billy” hellre tittar på hans kropp än frågar honom vem han är. För även om vilden och antropologen kan mötas i rummet, skiljs de åt av enorma tidsspänn.

Australierna var ett av de folk som pekades ut som de vildaste och mest primitiva. Motiveringen var deras enkla teknologi. Teknisk och psykologisk utveckling antogs gå hand i hand, redskapens enkelhet var tecken på sinnenas enkelhet. Varför söka kommunikation med någon som ändå inte

förstod stort mer än ett barn? ”Billy”, Jenny” och ”Little Toby” var den felande länken som togs från sin isolerade tidsficka i Australien och fördes till samtid och civilisation i England. Och i mötet med samtiden gick de och deras likar sin undergång till mötes.

Döden

Det finns här och var i olika böcker hänvisningar till Cunninghams grupp. Någon författare har varit i ett arkiv i London, någon i Berlin, ytterligare någon i Paris. De avtryck som australierna gjort i dessa spridda arkiv kan hjälpa oss att förstå något om deras öde.

De var nio personer från början, flera av dem kom från olika språkområden. En del tycks ha kvarhållits mot sin vilja och det är oklart hur stort val de som följde med frivilligt egentligen hade. Det vita samhället i Australien expanderade. I kraft av att vara civiliserade ansåg man sig ha en självklar rätt till marken, och den befolkning som tidigare funnits där fördrevs. Snart fick australierna bara ha öknen i fred. Men vem kan leva i öknen? ”Billy”, eller Warutchsenben, kom från Hinchinbrook Island varifrån australierna fördrivits i slutet på 1800-talet. ”Jenny”, eller Yaremberra tycks ha kommit från Palm Island, tillsammans med maken ”Toby” eller Wangong och sonen ”Little Toby”.

Kunde man äga en vilde? Europa hade formellt övergivit slaveriet, men när det handlade om utställningsvildar tycks andra regler ha gällt. Många av dem som visades i Europa hade visserligen kontrakt och tjänade pengar på showerna, men ju vildare de ansågs desto ovanligare var det med rena papper. Den som höll en vilde i bur kunde fortfarande bli välkomnad i de vetenskapliga salongerna. Det finns flera rapporter om människor som visats upp på zoo och fått dela bur med aporna.

Cunninghams grupp dog av med förfärande hastighet. Bara åtta personer nådde Tyskland 1883. Det finns en uppgift om att fem var kvar när de 1885 visades upp på Frankfurt Zoo. Men senare samma år var de bara tre. ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby” överlevde dock åtminstone fram till 1896, då de undersöktes av antropologiska sällskapet i Berlin. Det verkar som om TBC orsakade de flesta dödsfallen.

Historien är inte ovanlig. En kombination av dåliga levnadsförhållanden och exponering för sjukdomar mot vilka man saknade motståndskraft, gjorde att bland människor, som kommit för att visas upp, var dödligheten extremt hög. Likgiltigheten, såväl utställarnas som vetenskapsmännens,

inför dessa dödsfall är anmärkningsvärd. Men den är också uttryck för en morbida logik. Det pågick en ivrig handel med människors kroppar, döda eller levande. Europeiska och amerikanska museer efterfrågade material, och i slutet på 1800-talet hade missionärer i bland annat Eldslandet slagit larm om att befolkningen jagades som djur medan museer i metropolerna betalade bra för skallar och ben. Snöbollseffekter sattes igång; ju sällsyntare desto värdefullare lyder ju samladets princip.

När australierna visades upp för antropologiska institutet i London, tog en präst som varit verksam i Australien till orda. Han menade att vetenskapen borde skynda sig att dokumentera allt om dessa folk, då de snabbt var på väg att dö ut. På samma sätt som de dukade under för TBC när de kom till Europa, såg många det som oundvikligt, ja rentav naturligt, att de skulle dö ut när européer kom till deras land. Den starkare konkurrerar ut den svagare, det är naturens gång. De människor som fastnat i forntiden skulle naturligtvis gå under när samtiden invaderade deras tidsfickor. Fördrivning och folkmord var på sin höjd påskyndare av det som ändå, med naturnödvändighet, måste ske. Många gånger stod vetenskapsmännen vid dödsfälten; när soldaterna och mobben gett sig av, samlade de ihop liken till museernas och antropologins fromma

Ur detta perspektiv spelade det mindre roll huruvida ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby” överlevde eller ej. Dö ut skulle de i vilket fall. Ja, i princip var de redan, som representanter för det förflutna, döda. Deras värde låg i rollen som kvarlevor, det viktiga var att de dokumenterades.

Mellan vilt djur och dött ting

Dessa människor var alltså redan i livet stumma museiojekt, döda ting. När man läser rapporter och noteringar om visandet av vildar, är skillnaderna mellan att visa en levande människa och en död kroppsdel ibland försvinnande liten. Båda objekten tillhörde det förflutna. I museimontrarna fick de tjäna som exempel på folkslag av vilka man inte förväntade sig annat än en diskret sorti. Först under senare delen av 1900-talet har dessa kroppar med större framgång börjat krävas tillbaka av barnbarn och barnbarnsbarn som enligt 1800-talets lärda inte ens borde existera.

Gränstillvaron mellan levande människa och dött ting kommer också till uttryck i vetenskapsmännens oförståelse inför det motstånd visnings-situationerna kunde framkalla. De visade behandlades som om de inte hade ögon att se med, öron att höra med eller hjärta att känna med. Man

talade om dem, men inte till dem. Inför vetenskapsmännens blickar fick de klä av sig för att vägas, mätas, fotograferas, blir föremål för avgjutningar. Det finns beskrivningar av hur människor i sådana situationer drabbats av panik, skadat sig själva eller andra. För de allvarliga herrarna var dessa reaktioner ett ytterligare bevis för hur vilda och ociviliserade deras objekt var.

Men de visades också utanför de vetenskapliga salongerna, för en nyfiken allmänhet, och agerade i den situationen snarare ett slags cirkuslejon. Det var den farliga och skrämmande vildheten som sålde. ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby” marknadsfördes som blodtörstiga människoätare. De omtalades i affischer som medlemmar av den lägst stående människorassen och sades nästan helt sakna såväl förnuft som talets gåva. Det måste ha varit en kittlande upplevelse för dåtidens europé att kunna stå öga mot öga med detta monstruösa spöke ur ett mörkt och primitivt förflutet. I Australien fortsatte fördrivningarna, men de man fördrev var knappt människor. Och dö ut skulle de i vilket fall, det var ju allmänt bekant.

Som ting eller cirkusdjur, vad de än var så var de det för att fylla någon annans behov, det må ha varit vetenskapsmannens eller den fascinerade utställningsbesökaren. Australierna berövades sina namn tillsammans med sina sammanhang. Samtidigt gavs de nya namn, Warutchsenben, Yarembere och Yaremberas son blev ”Billy”, ”Jenny” och ”Little Toby”. Från att ha avhumaniserats, humaniseras och individualiseras de åter. Men nu som den vite utställarens skapelse. Riskerar vi att glömma det, kommer citationstecknen kring namnen att påminna oss.

Det finns noteringar från ett möte 1885 mellan ”Jenny” och en framstående fransk antropolog, en viss Topinard. Han undersökte henne, på antropologers vis, och fann henne då liksom avstängd från allt som pågick runt omkring henne. Detta var ett par år innan hon visades upp för institutet i London, och från det senare tillfället vet vi inget om hennes själsliga tillstånd.

Men redan när Topinard undersökte henne, tillhörde Yarembere en grupp där majoriteten av medlemmarna duktat under på bara två år. Hennes make, visar arkivuppgifterna, tillika far till ”Little Toby” hade nyligen avlidit på ett sjukhus i Paris. Hennes uppgift bestod i att visa upp sig som vild kannibal för allmänheten och bli avklädd av vetenskapen. Allt talar för att det var en djupt traumatisk situation.

Men Topinard tycker sig veta varför ”Jenny” är apatisk. Det beror på den för rasen kännetecknande ”stupiditeten”.

Allt detta hände för ett drygt sekel sedan. In på första hälften av 1900-talet började visningar av människor uppfattas som osmakliga, och ungefär samtidigt som dvärgar och siamesiska tvillingar försvann från cirkusarenorna, försvann vildarna från zoo. Det som finns kvar är tystnaden kring dessa människors erfarenheter och upplevelser. Och i vissa fall deras kroppar på museer runt om i världen. Det är symptomatiskt att dessa kroppar lästes som dokument över en gången tid, men aldrig fick tala själva.

